

TÜRK DOSTU BHOPAL EMİRİ SİDDİK HASAN HAN'IN ARAP DİLİNDEKİ YERİ¹

Dr. Cüneyt EREN*

Dr. Laith Suud JASSIM**

Özet

Bu çalışma Mecidi Nişanı almış Türk dostu Hind Bhopal Emiri Sıddık Hasan Han'ın kısa bir hayat hikayesi, Arap Dili ve Edebiyatındaki yeri ve kendinden sonrakilere etkisini konu edinmektedir.

GİRİŞ

Geçtiğimiz yüzyılın edebiyat ve İslami ilimlerin hemen hemen hepsinde üç dilde, 222 adet eseri kaleme almış olan Hindistan'lı büyük alim, Müellif Sıddık Hasan Han'ın Türkiye'de tam olarak tanınmaması ve yaptığı hizmetinin bilinmemesi büyük bir eksiklik olmalıdır. Sıddık Hasan Han'ın ismi biyografisini yazan eserlerde² Ebu't-Tayyib Muhammed Sıddık Han b. Hasan b. Ali b. Lütfullah el-Hüseynî el-Buharî el-Kannûcî'dir. Bhopal Reisesi ile evlendikten sonra Eyalet Reisi, Valisi anlamına gelen *Nevvab* ünvanı ile Sıddık Hasan Han 14 Ekim 1832 günü anne tarafından akrabalarının bulunduğu Bans Breli'de doğdu. Bhopal Reisi Nevvab Skender Begam 1868'de vefat etmiş, onun yerine kızı Nevvab Şahcahan Begam 1868'de tahta geçmişti.³ 1870 yılında Sıddık Hasan Han ile evlendi. Bu izdivaç ile Sıddık Hasan Han "*Bhopal Meliki*" veya "*Bhopal Emiri*"

¹ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisinin bundan önceki 19. sayısında Sıddık Hasan Han'ın Osmanlı İle İlişkilerini konu edinmiştik. Bu çalışmamızda da Arap Dili ve Edebiyatındaki yerini ele aldık.

• Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi.

•• Doç. Dr., International Islamic University of Malaysia, IRKH Faculty (İnsan Bilimleri ve Vahiy Fakültesi)

²Bkn. Serkis, *Mu'cemul Matbu'ati'l-Arabiyye* XI. 1201-1205. Mısır: 1930-1349; Kehhâle, Om'ar Rıda, *Mu'cemu'l-Müellifin* s.10-90. Lübnan ts; ez-Zirikli Hayruddin, *el-A'lâm*, Beyrut, 1969, VII, 36; Bağdadlı İsmail Paşa *Hediyyetu'l-Ârifin* İstanbul,-1955. II,388 Nuveyhid, Adil *Mu'cemu'l-Müfessirin* II.539 Lübnan-ts; *İslam Ansiklopedisi* X. 550 İstanbul, 1988; Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur* Leiden II. 418-503, 1937; Clement Huarf, *History of Arabic Literature* -s.432-433 London 1903; Han Ali Hasan *Ma'âsir'i Siddiki* Laknav 1925; Ed van Dyke ve el-Biblavi, *İktifa*- s. 106, 497. Kahire 1896; *Meydan Larousse* XI. 253 Paris 1960.

³Hamid Raziya, *Nevvab Sıddık Han*, Doktora Tezi, Bhopal Üniversitesi, 1982, s. 85.

ünvanını almış oldu. 20 Şubat 1890'da Bhopal'da 59 yaşında vefat etti ve burada aile mezarlığına defnedildi.⁴

SİDDİK HASAN HAN'IN ARAP EDEBİYATINDAKİ YERİ

a) Eserleri

Sıddık Hasan Han son devir İslam uleması içerisinde hemen hemen her konuda çok sayıda eser vermiş velûd bir müelliftir. Ayrıca yazdığı kitaplar kaynak mahiyetindedir.⁵ Yazdığı eserlerin konularına göre sıralaması ise şöyledir.⁶

	Adedi
a) Kur'ân ilmiyle ilgili eserleri	6
b) Hadis ile ilgili eserleri	33
c) Akaidle ilgili eserleri	30
d) Fıkıh ve Usulî Fıkıh ile ilgili eserleri	24
e) Sünnete bağlılık hakkında eserleri	11
f) Siyaset ve devlet yönetimi hakkında eserleri	6
g) Tarih ve siyaset hakkında eserleri	22
h) Edebiyat hakkında eserleri	22
j) Tasavvuf ve ahlak hakkında eserleri	56
k) Menâkıb ve Fedâil hakkında eserleri	13

Müellifimizin Arap dili ve edebiyatı ilgili eserlerini şunlardır.

1-el-İnşâu'l-Arabi (Arapça)

2-el-Bulgetu ilâ Usûli'l-Lugati (Arapça)

3-Tekmilû'l-Uyûn bi Teârifi'l-Ulûm ve'l-Fünûn (Arapça)

4-el-İlmu'l-Hefak min İlmi'l-İstikâk (Arapça)

5-Tezhibu Şerhu Tehzîb (Arapça)

6-Rebîu'l-Edeb (Arapça)

7-es-Sehâbu'l-Merkûm fî-Beyâni Envâi'l-Fünûn (Arapça)

8-Gassu Elbânu'l-Mevrak bi Muhessenâti'l-Beyân (Arapça)

9-Leffu'l-Kimât alâ Ba'di mâ İsta'malehu'l-'Ammetu ani'l-Mu'arrabi ve'd-Dâhili ve'l-Eğlât (Arapça)

10- Nefhu't-Tayyib mine'l-Menzili ve'l-Habîb (Arapça)

11-el-Magnemu'l-Bârid li's-Sâdiri ve'l-Vârid (Arapça)

12-el-Muktesaru'l-Muhtesar fî Husni'z-zannî li'l-Muhtesâr (Arapça)

13-el-Vaşıyî'l-Merkûm fî Beyâni Ahvâli'l-Ulûm (Arapça)

14-Mu'ceb fî Lehfeti'l-Mugreb (Arapça)

15-el-Fünûn ve'l-Ulûm (Arapça)

⁴Hamid Raziya, a.g.e. s. 125-26.

⁵Hamid Raziya, a.g.e. s. 231.

⁶Geniş bilgi için bkn. Novşehrevî Ebû Yahyâ, *Terâcim Ulemâ-i Hadîs Hind, Faysalabâd*, 1971. s. 251-261.

b) Yaptığı Hizmetler

Siddik Hasan Han'ın hizmetleri incelendiğinde şu gerçekler ortaya çıkar.

1- Medrese ve kütüphane Açırması

İslami ilimlerin tebliği ve yayılması gayesiyle *Medrese-i Belkisi*, *Medrese-i Süleymâniyye*, *Medrese-i Cihangiri*, *Medrese-i Siddikî* ile *Kütüphane Serkari* ve *Kütüphane Valacah* onun döneminde kurulmuş zikre değer ilim müesseseleridir.⁷

Kütüphane Valacah Siddik Hasan Han'ın kendi özel kütüphanesiydi. Orada nadir ve değerli eserler oldukça fazlaydı. Siddik Hasan Han bu kütüphane hakkında "*Kütüphanemdeki kitaplar için binlerce lira harcadım. Bir çokları Kur'ân ve Hadis ilimleri hakkında benim şevkimi öğrenince kendiliklerinden bazı kitaplar satın alarak bana göndermiş, onlara aldıklarının üstünde fiyat ödemişimdir. Bazı kitapların 400, 600 hatta 800 sene öncesine ait eski nüshaları vardır.*" der.⁸ Bu kütüphane onun ölümünden sonra Nedwetü'l Ulema Lakhnov'a taşınmış olup halen oradadır.⁹

2- Kitap Bastırıp Ücretsiz Dağıtması

Siddik Hasan Han bu konu hakkında der ki: "*Benim malımın çoğu Kur'ân ve Hadis ilmi ile ilgili kitap bastırılması ve onların uzak illere ücretsiz gönderilmesine sarfedilmiştir. Bunlardan hiç bir zaman para almadım*"¹⁰ Bhopal'da ilim ve edebiyatın yayılması için 8 resmi matbaa gece gündüz kitap basıyor ve ücretsiz dağıtılıyordu.¹¹ Kendi hazinesinin kapılarını kitapların basılması ve neşri için açmış, bu yolda yüz bin ruپیe harcamıştır. Bunlardan "*Neylü'l- Evtâr*"ın basımı için 25.000, İbn-i Kesir'in tefsirinin *Fethu'l-Beyân*'la birlikte basımı için 20.000 Ruپیe harcadı. İmam Askâlani'nin *Fethu'l-Bâri* adlı eserinin Mısır'da Bulak matbaasında basımı için 50.000 Ruپیe harcamış, bunları hep ücretsiz dağıtmıştır.¹² *Sihah-ı Sitte*'nin bastırılması ve dağıtımı konusunda pek çok para harcayarak hadis ilmine büyük hizmette bulunmuştur.¹³

3- Din Alimlerini Biraraya Getirmesi

Siddik Hasan Han Bhopal'da Mevlana Muhammed Beşir Şahsavâni (ö.1336/1917), Mevlana Beşiruddin Muhaddis Kannûci (ö. 1273/1856), Mevlana

⁷Novşehrevî, , a.g.e. s. 246.

⁸Han Siddik Hasan, *İbkau'l-Minen*, Lahor, 1986, 69-71.

⁹Bhatti Muhammed İshak, *Fukahâ-e Pâk-u Hind* 13. yy., Lahor, 1982, I,114.

¹⁰Han Siddik Hasan, a.g.e. s. 75.

¹¹Hamid Raziya, a.g.e. s.152.

¹²Ebu Nasr Seyyid Muhammed Ali Hasan, *Maâsır-ı Siddiki*, Lahknov, IV. 168.

¹³*İslam Ansiklopedisi*, (Urduca) Pencap Üniversitesi XII/104 Lahor, ts.

-46- C. Eren: Türk Dostu Bhopal Emiri Sıddık Hasan Han'ın Arap Dili ve Edebiyatındaki Yeri

Selametullah Ceralpûrî (ö. 1322/1904) gibi meşhur ve yetenekli hocaları bir oraya getirerek Bhopal'ı bir ilim merkezi haline sokmuştur.¹⁴

Allame Seyyid Süleyman Nedvi (ö.1373/1953) bu hususta şöyle der: *Bhopal bir zamana kadar Hadis alimlerinin merkezi olarak kaldı. Kanrûc, Sahsavan ve Azamgarh'lı pek çok ünlü ilim ehli bu merkezde çalıştılar.*¹⁵

Alimlerin Bhopal'da toplanmaları sebebiyle, Sıddık Hasan Han zamanında orası islami ilim ve sanatların en büyük merkezi olmuştu. Oraya Hindistan'ın en ücra köşelerinden olduğu gibi, Türkistan'dan dahi öğrenciler geliyordu.¹⁶

4- Kitap Tercüme Ettirmesi

Sıddık Hasan Han hem kendisinin, hem de başka alimlerin eserlerinin tercümesi için uğramış, bu konuda oldukça fazla para sarfetmiştir. İslam Ansiklopedisinin verdiği bilgiye göre *Sihâh-ı Sitte*'nin ilk tercümesi ve şerhinin yaptırılması ona aittir.¹⁷ Ayrıca imam Mâlik'in *Muvattâ*'sını da Urduca'ya çevrilmiştir.¹⁸

5- Hadis Ezberlemeye Ödül Vermesi

Hadis'in yayılması için şu yepyeni yöneme bakınız ki Sıddık Hasan Han, hadis kitaplarının ezberlenmesi konusunda ilan vererek *Sahihi-i Buhârî* için 1000 Ruپیe, *Bulûgu'l-Merâm* içinde 100 Ruپیe ödül koymuştur.

SİDDİK HASAN HAN'IN LÜGAT YÖNÜ

Lügavi kaynak, kelimelerin veya kelimelerin birleşmesinden meydana gelen terkinin manasının anlaşılmasını hedef edinir.¹⁹ Usûl-i tefsir uleması Müellif olmanın şart ve adabını tesbit ederken bilinmesi gereken belli konular arasında önce lügat, sonra nahiv, tasrif, iştikak daha sonra da meâni, beyan ve bedi sanatlarını sayarlar. Şu halde bir ayetin manasına açıklık getirmek daha doğrusu ayetin zahirine nüfuz edip anlamak bu esaslara sahip olmak suretiyle gerçekleşir.²⁰ Sıddık Hasan Han'da bu sahada vukufiyetini Arap dili ile te'lif ettiği yüzlerce eseriyle ispat etmiştir.

Sıddık Hasan Han her hangi bir nas veya ayet izahında dile dayalı temaları bolca kullanmış bu kaide ve prensiplerden istifade yoluna gitmiş, cümle içinde

¹⁴Muhaddis (Dergi), Lahor, 1968, XIV/376.

¹⁵Muhaddis (Dergi), a.g.e., XIV, sayı 10-376.

¹⁶İslam Ansiklopedisi, a.g.e., XIV/104.

¹⁷İslam Ansiklopedisi, a.g.e., XIV/104.

¹⁸Hasan Sıddık Hasan, *İbkau'l-Minen*, a.g.e., s. 382.

¹⁹Cerrahoğlu İsmail, *Tefsir Tarihi*, Ankara, 1988, I. 265.

²⁰Yıldız Sakıp, *Fatih'in Hocası Molla Gürâni ve Tefsiri*, İstanbul, ts.,s. 234.

çeşitli durumlara göre başka başka manalar kazanan gramere ait inceliklere tefsirinde işaret etmiştir.

Biz yukarıda zikrettiğimiz temaları ana başlıklar altında örnekler vererek izah edeceğiz:

1- Kelimelerin Manasını Hiçbir Nakle Dayandırmadan Doğrudan Kendisinin Yapması

Örnek 1- Bakara suresi 125. ayetin tefsirini yaparken "المقام" kelimesinin lügatta "موضوع القيام" olduğunu zikreder.²¹

Örnek 2- "فمن حج البيت أو اعتمر" ayetinde²² geçen "العمره" kelimesinin manası ziyade (fazlalık) demektir.²³

2- Kelimelerin Manasını Lügatçılar (Filologlar)ın Görüşüne Yer Vererek izah Etmesi

Örnek 1- "فإن أحصرتم" ayetinin²⁴ tefsirini yaparken Müellif "الحصر" kelimesinin önce "الحبس" menetmek olduğunu zikreder. Sonra Ebu Ubeyde, el-Kisâi ve el Halil'den yaptığı nakille bu kelimenin manasının "hastalık" olduğunu "أحصر بالمرضى" ve "حصر بالعدو" yani "*Hastalık sebebiyle alıkonda, düşman yüzünden engellendi*" misalleriyle açıklar.²⁵ Yine aynı kelimenin İbn-i Fâris'in *el-Mücmel*'inden yaptığı nakille "أحصر بالعدو و حصر بالمرضى" yani "*Düşman sebebiyle alıkonda, hastalık yüzünden engellendi*" olduğunu, İbn-i Arabî'nin ilk görüşü tercih edip "*dilcilerin çoğunluğunun bu görüşte olduğunu*" ondan nakleder. Zeccâc'dan da "*bu görüşün dilcilerin hepsinin ortak görüşü*" olduğu sözü nakledilir. Ferrâ'da bu lafzın ister düşman, sebebiyle, ister hastalık yüzünden olsun haps ve menetme manasına geldiğini söyler.²⁶ Ebu Amr ile Şeybânî'de Ferrâ'ya bu görüşte muvafakat etmiştir.²⁷

²¹Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm*, Kahire, 1979, s. 26.

²²Bakara 158.

²³Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm*, a.g.e., s. 31.

²⁴Bakara 196.

²⁵Ebu Ubeyde Mamar b. el-Musenna, *Mecâzu'l-Kur'ân*, I. 69 Mısır, 1954.

²⁶el-Ferrâ, Ebu Zekerriyya Yahya b. Ziyad (ö.207) *Meanii'l-Kur'ân*, I. 117, Kahire, 1955.

²⁷Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm*, a.g.e., s. 61, 62.

3- Kelimelerin Manasını Başka Ayetlerle İzah Etmesi

Örnek 1- "يا ايها الذين آمنوا كتب عليكم القصص" "Ey iman edenler öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı"²⁸ Müellif yukarıdaki ayetin tefsirinde önce "el-kısas" kelimesinin "قص أثره" "Kassa eserehu" olan izini takip etmek olduğu, dolayısıyla bunun birisinin yaptığı şeyin aynısını yapmak olduğunu misal vererek açıklamış ve verdiği manaya teyid için "فارتدا على آثارهما قصصا" "O ikisi izleri üzerine geri döndüler" ayetini²⁹ getirmiştir.³⁰

4- Kelimelerin Manasını Hadise Dayanarak İzah Etmesi

Örnek 1- Müellif "يريد الله بكم اليسر" "Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez" ayetinde³¹ geçen "اليسر" kelimesinin manası " içinde zorluk olmayan, kolaylık" olup, Resulullah (s.a.s); "يسروا ولا تصروا بشروا ولا تنفروا" "kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız, müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz" hadisini sahih isnatla neketlemiştir.³²

Örnek 2- "يا ايها الذين آمنوا اذا ضربتم في سبيل الله"³³

" ضرب " yeryüzünde yürümek , sefere çıkmaktır. "Fi" harfi ceri ile kullanılmazsa " ضرب " kelimesi kaza-ı hacet için dışarı çıkmak manasına gelir. Resulullah (s.a.s) "لا يخرج الرجلان" "iki kişi beraber kaza-ı hacet için çıkmasınlar" buyurmuştur.³⁴

5- Kelimelerin Manasını Şiire Dayanarak İzah Etmesi

Örnek 1- "تتخذون منه سكرا و رزقا حسنا" "Onlardan hem içki hem de güzel rızıklar edirsiniz" ayetinin³⁵ tefsirini yaparken müellif, "سكرا" kelimesinin içki olduğunu, lügat ehlinin bu görüşte birleştiğini, sadece Ebu Ubeyde'nin bu kelimeyi

²⁸Bakara 178.

²⁹Kehf 64.

³⁰Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm*, a.g.e., s. 36.

³¹Bakara 185.

³²Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm*, a.g.e., 43.

³³Nisâ 94.

³⁴Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm*, a.g.e., s. 255; el-Berhanfüri Alaüddin Ali el-Muttaki b. Husameddin el-Hindi, *Kenzu'l-Ummal fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, IX. 352, Beyrut, 1985.

³⁵Nahl 67.

"*tad, zevk*" olarak kullandığına işaret eder.³⁶ *Ve cumhur ehl-i lugatın görüşünün sıhhatine delil olarak aşağıdaki ayeti naklederek بنس الصحاب و بنس الشرب شربهم إذا خرج منهم الحظر و السكر burada da "سكر" kelimesinin içki olarak kullanıldığını söyler.³⁷ Bunun yanısıra Ebu Ubeyde'nin görüşünü destekleyen جعلت عيب الأكرمين سكرًا beyitini de naklederek burada aynı kelimenin tad olarak geldiğini istişaden kullanır. Bütün bunlara takiben Zeccac'ın ve genelleme yaparak ehl-i tefsirinde bu kelimenin manasının "*içki*" olduğunu söylediklerini, İbn-u Cerîr'in ise Ebu Ubeyde'yi desteklediğini belirtir.³⁸*

6- Kelimelerin İzahını Cümlede Kullanarak Yapması

Örnek 1- "و ما أهل به غير الله" *Allahtan başkası adına (kesileni de haram kıldı) ayetinde*³⁹ "أهل" kelimesi "*sesini yükseltmesi*" dir.

رفع صوته *yani "sesini yükseltti" denir.*⁴⁰

Örnek 2- "كتب عليكم القصاص" *ayetinde*⁴¹ geçen "القصاص" kelimesininin "قص أثره" dan "*izini takip etti*" olduğu, dolayısıyla bunun birinin yaptığı şeyin aynısını yapmak olduğunu açıklayan müellif verdiği manaya teyid için "*O ikisi izler üzerine geri döndüler*" ayetini⁴² getirmiştir.⁴³

SARF VE NAHİV YÖNÜ

Sarf ve nahiv bilgileri Arap gramerinin iki önemli bölümleridir. Bunlardan ilki yani sarf- الصرف istenilen manayı elde etmek için kelimenin aldığı şekillerden bahseden bilgi dalıdır. Veya manevî veya lâfzî bir gayeyle, kelimenin yapısından bahseden ilim. Başka bir tarifi de şöyledir: Kelimenin; istenilen mânâyâ göre, çeşitli şekillere; çevrilmesinden bahseden ilim. Kısaca şekil bilgisi.⁴⁴ İkincisi yani nahiv- النحو kelimelerin cümle içindeki vazifelerini ve bu vazifelere göre sonlarının aldığı durumu i'rab- الإعراب öğreten bilgi dalıdır. Nahiv Kelimelerin birbirine rabt ve

³⁶Ebû Ubeyde, *ag.e.* I/363.

³⁷Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm, a.g.e.,* s. 431.

³⁸Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm, a.g.e.,* s. 431.

³⁹Bakara 173.

⁴⁰Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm, a.g.e.,* s. 34.

⁴¹Bakara 178.

⁴²Kehf 64.

⁴³Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm, a.g.e.,* 36.

⁴⁴Eren Cüneyt, *Kur'ân İlimleri ve Tefsir Istılahları*, Erzurum, 2001, s. 91.

izafet ve amel eylemelerine müteallik olan kaideleri içine alan ilimdir. Lügat manası yol, cihet demektir. Çünkü Arap dilinin usulüne ulaştırılan bir ilimdir.⁴⁵

Yukarıdaki kısa izahtan anlaşılacağı üzere arapça indirilmiş olan Kur'an'ı Kerim'in⁴⁶ anlaşılması ve tefsiri için sarf ve nahiv bilgilerinin çok büyük rolü vardır. "*Çünkü kelime ve cümlelerin delâleti ile maksatların asıl ve dayanakları gramer ve sentaks sayesinde anlaşılır. Fail mefulden, mübteda haberden, bu bilgilerin yardımıyla ayırt edilir.*"⁴⁷

Sıddık Hasan Han da bu hususiyetlere önem vermiş, ayetlerin izah ve anlaşılmasında bu iki ilimden yararlanmış kelimelerin değişik durumlara göre kazandığı mânayı ve vezinleri ile kaide ve prensiplerini yer yer zikir ve beyan etmiştir. Müellif bunun yanı sıra bir ayetin ira'bı ile ilgili farklı görüşleri kaydederken bazen onlardan birini diğerine tercih ettiği de olur. Biz tefsirinin sarf ve nahivdeki yerini aşağıda başlıklar altında takdim ettiğimiz esas ve örneklerle inceleyeceğiz. Bu başlıklar kısaca;

1- Sarf İlmiyle ilgili Olarak Verdiği Bilgilere Örnekler

a- Bazı Kelimelerin Müfret ve Çoğullarını Vermesi

Örnek 1-2- Müellif Bakara suresi 158. ayetin tefsirini yaparken "المروءة" kelimesinin aslının lügatta "واحدة المروءة" "المروءة" nin müfredi olduğunu söylerken⁴⁸ yine aynı ayette geçen "الشعائر" kelimesinin "شعيرة" nin cem'iisi olduğunu belirtir.⁴⁹

⁴⁵eş-Şeyh Ahmed Rida, *Mevsuatun Lugaviyyetun Hadisetun*; Beyrut, 1960, 5/419. el-Cürçânî nahv hakkında: "Bir takım kaidelerle i'rab, bina ve bu ikisinin dışındaki durumlarda terkiplerin hallerinin kendisiyle bilindiği veya *asıllar vasıtasıyla kelimelerin sıhhat ve fesadının bilindiği şeydir*" der. Bir başka tarifte kelimelerin cümle içindeki vazifelerini ve bu vazifelere göre sonlarının aldığı durumu (İrab) öğreten bilgi dalıdır. Bu durumlar dört bölümden oluşur; a) Raf ("U" sesi verir.) : Nominatif, mücerred (racul-un) ve muzari merfû (Yaktul-u) gibi. b) Carr ("I" sesi verir.) Genetif (racul-in) gibi. c) Nasb ("A" sesi verir.) Akkuzatif (racul-an, muzari mensub (yaktul-a) gibi. d) Cazm (*Sesli harfin olmayışı*): muzari maczum (yaktul) gibi. Nahiv bilgisi bu görevi yanı sıra cümle içinde kelimelerin görevlerinden ve bu kelimelerle Arapça'ya uygun bir şekilde cümleler kurmakla da ilgilidir.

⁴⁶Yûsuf 2.

⁴⁷İbn Haldun Ebu Zeyd Abdurrahman (h.773), *Mukaddime*, M. E. Basımevi, İstanbul, 1986, s. 173-174 .

⁴⁸Sıddık Hasan Han, *Neylu 'l-Merâm*, a.g.e., 30.

⁴⁹A.g.e. 30.

Örnek 3- "و حلال أبنائكم" ayetinde⁵⁰ geçen "الحلال" kelimesi "اليلة" nin cem'idir.⁵¹

b- Bazı Fiillerin Mazi, Muzari ve Mastarını Vermesi

Örnek 1- "هك" kelimesi "التهلكة" ayetinde⁵² "و لا تلقوا بأيدكم إلى التهلكة" den mastardır.⁵³

Örnek 2- "كافة" hal durumunda⁵⁴ "وقاتلوا المشركين كافة" ayetindeki mastardır. Manası hep beraberdir.⁵⁵

c- Kelimelerin Veznine İşaret Etmesi

Örnek 1- Yukarıda zikri geçen aynı örnekte "الجزية" kelimesinin vezni "فعلة" vezninden gelmektedir.⁵⁶

2) Nahv İlmiyle İlgili Olarak Verdiği Bilgilere Örnekler

a- İrabla ilgili İzahları

Örnek 1- "لا يستوي القاعدون من المؤمنين غير أولى الضرر و المجاهدون في سبيل الله بأموالهم و أنفسهم"

"Müminlerden özürsüz olarak (evlerinde) oturanlarla Allah yolunda mallarıyla canlarıyla cihad edenler bir olamaz. Allah mallarıyla canlarıyla savaşanları derece bakımından oturanlardan üstün kılmıştır." Müellif yukarıda mealini verdiğimiz Nisa suresi 95. ayetinin tefsirinde "غير أولى الضرر" "Özür sahibi olmaksızın" tabirindeki "غير" edatının irab bakımından üç hareketle okunabileceğini işaret etmiştir.

a) Merfu okunması durumunda "القاعدون" kelimesinin sıfatı olup, buna göre manası "Özür sahibi olmayıp oturan kimselerle cihad edenler bir olmaz." şeklindedir. Ehl-i Kufe, Ebu Amran ve İbn-i Kesir merfu olarak okumuşlardır.

⁵⁰Nisâ 23.

⁵¹Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm*, a.g.e., 188.

⁵²Bakara 95.

⁵³Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm*, a.g.e., 56.

⁵⁴Tevbe 36.

⁵⁵Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm*, a.g.e., s. 406.

⁵⁶Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm*, a.g.e., s. 402.

b) Mecrur okunması durumunda, ayette geçen "müminler" kelimesinin sıfatı olup, Ebu Hay' ve bu şekilde okunmuştur.

c) Mensub okunması durumunda ise, iki izah bulunmaktadır. Birincisi, oturanlar veya müminlerden⁵⁷ müstesna olmasıdır. Buna göre mana, "özü bulunmayanlar hariç, oturanlar veya müminler mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenlerle bir olmaz" şeklindedir. İkincisi ise, hal olarak mensub olduğundan manası "sıhhatli iken oturanlarla cihad edenler bir olmaz" şeklindedir.⁵⁸

Burada müellifin kelimenin değişik irab hallerini zikredip bunu yaparken bunların manaya olan tesirinde açıkladığını görmekteyiz.

Örnek 2- *و لا يجرمنكم سنآن قوم أن صدوكم عن المسجد الحرام أن تعتدوا*

Yani "Mescid-i Haram'a girmenizi önledikleri için bir topluma karşı beslediğiniz kin sizi (onlara karşı) tecavüze sevketsin"⁵⁹ Müellif bu ayeti tefsir ederken aynen şöyle der: *صدوكم* "derken *أن* edatındaki hemzenin fetha olarak meful lieclihi durumundaki manası, "Sizi Mescid-i Haramdan alıkoydular diye bir topluluğa karşı duyduğunuz kin ve kırgınlık sizi sakın aşırılığa sevketsin" olurken⁶⁰ Ebu Ömer, *ibn-i Kesir* ve *Ebu Ubeyde'nin* de seçimi olan *أن* edatındaki hemzenin kesra olarak şartiye olmasının durumunda ise manası, *Şayet sizi Mescid-i Haram'dan alıkoyacak olurlarsa onlara karşı duyacağınız kin ve kırgınlık sakın sizi aşırılığa sevketsin*" şeklinde değişiyor.⁶¹ Yine burada yukarıda olduğu gibi müellif irabtaki değişik ihtimalleri zikrediyor ve beraberinde bu ihtimallerin manaya olan tesirini izah ediyor.

b- Zamirlerin Merciiine İşaret Etmesi

1. Örnek- Sıddık Hasan Han bazen ayetleri tefsir ederken içinde geçen zamirlerin mercilerine işaret ederek herhangi bir iltibasa mahal verilmemesini sağlamaktadır. Yine Muzzemmil suresi 2.3.4. ayetlerin tefsirinde;

⁵⁷Müellif *غير* edatının mensub okunması durumunda zikrettiği istisnayı "*القاعدون*" oturanlar ve "*من المؤمنين*" "müminler" ayrı ayrı iki grub olarak zikretmiştir. Oysa doğrusu "*القاعدون*" "*من المؤمنين*" "*من المؤمنين*" "*من المؤمنين*" "*من المؤمنين*" "*من المؤمنين*" birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak ele alınmalı ve nasb okunma durumunda bunun "*القاعدون من المؤمنين*" kelimesinden müstesna olması gerekirdi.

⁵⁸Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm*, a.g.e., s. 258.

⁵⁹Mâide 2.

⁶⁰Mekki b. Ebi Talib. a.g.e. I. 405.

⁶¹Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm*, a.g.e., s. 290; Ebu Ubeyde a.g.e. I. 197.

قَم اللّيل الا قليلا نصفه او انقص منه قليلا او زد عليه و رتل القرآن ترتيلا

"Geceyi tamamen değilde, yarısını yahud yarıdan az eksigini veya fazlasını yatmadan (ibaretle) geçir ve Kur'ân'ı tane tane oku" Müellif bu ayette geçen "منه" ve "عليه" zamirlerinin "الى الأقل من النصف" yarıdan az eksigine ait olduğunu nakletmiş ve bu görüşün çok uzak olduğunu beyanla her iki zamirin "النصف" a ait olması gerektiğini savunmuştur.⁶²

c- İstisnalara İşaret Etmesi

Örnek 1- **و لا تتكحوا ما نكح آباءكم من النساء الا ما قد سلف**

"Babalarınızla evlenmiş olan kadınlarla evlenmeyiniz. Ancak daha önce geçenler müstesna..." ayetindeki⁶³ "الا ما قد سلف" kelimesi istisna-i munkatıdır.⁶⁴

Örnek 2- "ما كتبناها الا ابتغاء" ayetindeki⁶⁵ "الا ابتغاء" kelimesi istisna-i munkatıdır.⁶⁶

d- Hazıflere İşaret Etmesi

Örnek 1- "و لو لارحال مؤمنون و نساء مؤمنات" ayetinde⁶⁷ geçen "الولا"nın cevabı mahzuftur. Takdiri "لانن الله" dir.⁶⁸

Örnek 2- "و قولوا للناس حسنا" "insanlara güzel söyleyin" ayetindeki⁶⁹ "قولوا لهم قولاً حسناً" kelimesinden önce hazfedilmiş bir masdar olup takdiri, "قولوا لهم قولاً حسناً" onlara güzel söz söyleyin" dir.⁷⁰

e- Cümlede Bulunan Bazı Ögeler Üzerinde Durması

1- Mübteda ve Habere İşaret Etmesi

Örnek 1- "بعضكم من بعض" cümlesindeki⁷¹ "بعضكم" kelimesi mübleda, "من" ise haberdur.⁷²

⁶²Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm*, a.g.e., s. 550.

⁶³Nisâ 22.

⁶⁴Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm*, a.g.e., s. 181.

⁶⁵Hadid 27.

⁶⁶Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm*, a.g.e., s. 512.

⁶⁷Fetih 25.

⁶⁸Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm*, a.g.e., s. 504.

⁶⁹Bakara 83.

⁷⁰Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm*, a.g.e., s. 18

Örnek 2- "آبَانِكُمْ و أَبْنَانِكُمْ لَا تَدْرُونَ أَيُّكُمْ أَقْرَبُ بِكُمْ نَفْعًا" "Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin size fayda bakımından daha yakın olduğunu bilemezsiniz"⁷³ Müellif yukarıda ki ayetin tefsirinde "لا تَدْرُونَ و مَا بَعْدَهُ" la tedrüne'ye ondan sonrakiler için haber, "أَقْرَبُ" kelimesinin de "أَيُّهُمْ" kelimesinin haberi olduğunu naklen belirtmiştir.⁷⁴

2. İstifhamlara İşaret Etmesi

Örnek 1- "كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِنْدَ اللَّهِ وَ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ" "Müşriklerin Allah ve Rasulu yanında nasıl sözleşmesi olabilir ?"⁷⁵ Müellif yukarıdaki ayetin tefsirinde "كَيْفَ" soru edatı için inkarı tezammun eden şaşkınlık, hayret istifhamı demiştir.⁷⁶

Örnek 2- Müellif "يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ" ayetindeki⁷⁷ onlardan sadır olan sual, suâl-i inkarîdir.⁷⁸

3- Zarflara İşareti

Örnek 1- "و لَا تَصِلْ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا" "onlardan ölen hiçbirine asla namaz kılma"⁷⁹ Ayetteki "أَبَدًا" kelimesi yasağın ebedi olduğuna delalet eden zarftır.⁸⁰

Örnek 2- "حِينَ الْوَصِيَّةِ" ayetinde⁸¹ "إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمْ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ" kelimesi "حَضَرَ" veya "الْمَوْتُ" in zarfıdır.⁸² Veya birinci zarftan bedeldir.

4- Atıflara İşareti

Örnek 1- "وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأَخْتَيْنِ" "İki kız kardeşi beraber almakda" ayeti⁸³ mâkablinde bulunan muharremata matuf olup, manası "iki kız kardeşi birden almak da

⁷¹Nisâ 25.

⁷²Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm*, a.g.e., s. 202.

⁷³Nisâ 11

⁷⁴Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm*, a.g.e., s. 169.

⁷⁵Tevbe 7.

⁷⁶Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm*, a.g.e., s. 397.

⁷⁷Bakara 217.

⁷⁸Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm*, a.g.e., s. 78.

⁷⁹Tevbe 84.

⁸⁰Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm*, a.g.e., s. 416.

⁸¹Mâide 106.

⁸²Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm*, a.g.e., s. 348.

size haram kıldı" olacaktır. Bu tahrir onların nikah veya cariye olmaları durumunda aynıdır.⁸⁴

Örnek 2- "و المحصنات من النساء" ayeti⁸⁵ bir önceki ayette zikri geçen haram olan (14 sınıf kadın) lara matuftur.⁸⁶

5- Hallere İşareti

Örnek 1- "من فتياتكم" ayetindeki⁸⁷ "فما ملكت أيمانكم من فتياتكم الممنات" cümlesi hal üzere mahallen mensubtur.⁸⁸

Örnek 2- "و قاتلوا المشركين كافة" ayetindeki⁸⁹ "كافة" kelimesi hal durumunda masdardır.⁹⁰

Örnek 3- "و أعينهم تقيض من الدمع" ayeti⁹¹ (cümle olarak haldir.) Yani onların hal-i kevninin, ağlamış olmalarıdır.⁹² Ve yine aynı ayetin devamında "حزنا" kelimesi de hal veya masdar üzerine mensub olmuştur.⁹³

7- Bedellere İşareti

Örnek 1- "قليلًا" ayetinde⁹⁴ geçen "نصفه" kelimesi "قليلًا" den bedel olup manası: "gecenin ya yarısını, ya yarından biraz eksliğini veya yarından biraz fazlasını (yatmadan ibadette) geçir." demektir.⁹⁵

Örnek 2- "فمن يكتمها فاتمه قلبه" ayetinde⁹⁶ geçen "قلبه" kelimesi "آثم" kelimesinin bedelidir.⁹⁷

⁸³Nisâ 23.

⁸⁴Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm*, a.g.e., s. 191.

⁸⁵Nisâ 24.

⁸⁶Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm*, a.g.e., s. 195.

⁸⁷Nisâ 25.

⁸⁸Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm*, a.g.e., s. 201.

⁸⁹Tevbe 36.

⁹⁰Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm*, a.g.e., s. 406.

⁹¹Tevbe 92.

⁹²Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm*, a.g.e., s. 418.

⁹³Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm*, a.g.e., s. 418.

⁹⁴Müzzemmil 3.

⁹⁵Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm*, a.g.e., s. 550.

⁹⁶Bakara 283.

Örnek 3- "يسألونك عن الشهر الحرام قتال فيه" ayetinde⁹⁸ Sibeveyh'e göre bedel-i iştimal vardır.⁹⁹

8- Sıfatlara İşareti

Örnek 1- "وقولوا للناس حسنا" "*İnsanlara güzel söyleyin*"¹⁰⁰ ayetindeki "حسنا" kelimesi kendinden de önce hazfedilmiş masdarın sıfatıdır.¹⁰¹ Takdiri, "ولا حسنا" *onlara güzel söz söyleyin*" demektir

Örnek 2- "فان كن نساء فوق اثنتين" ayetindeki¹⁰² "فوق" kelimesinin sıfatı¹⁰³ veya "كان" nin ikinci haberidir.

Örnek 3- "ودوا او تكفرون كما كفروا" ayetinde¹⁰⁴ geçen "كما" daki "kef" hazf olunmuş bir masdarın na'tıdır. Takdiri; "*Onların küfürleri gibi küfürle*" demektir.¹⁰⁵

9- Atf-ı Beyana İşareti

"أن تبروا و تتقوا و تصلحوا بين الناس" ayeti¹⁰⁶ bir önceki "لأيمانكم" kelimesine atfı beyandır.¹⁰⁷

10- Temyizlere İşareti

Örnek 1- "أبائكم و أبناؤكم لا تدرن أيهم أقرب لكم نفعا" "*Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin size fayda bakımından daha yakın olduğunu bilemezsiniz.*" ayetindeki¹⁰⁸ "نفعا" kelimesi temyizdir. Manası; "*Kendisine (vefatından sonra) dua*

⁹⁷Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm, a.g.e., s. 146.*

⁹⁸Bakara 218.

⁹⁹Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm, a.g.e., s. 78.*

¹⁰⁰Bakara 83.

¹⁰¹Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm, a.g.e., s. 18.*

¹⁰²Nisâ 11.

¹⁰³Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm, a.g.e., s. 163.*

¹⁰⁴Nisâ 89.

¹⁰⁵Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm, a.g.e., s. 248.*

¹⁰⁶Bakara 224.

¹⁰⁷Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm, a.g.e., s. 90.*

¹⁰⁸Nisâ 11.

eden salih evlad" sahih hadisinde olduğu gibi sizin namınıza sadaka verme, sizin için dua etmekte size fayda bakımından hangisinin yakın olduğunu bilemezsiniz."¹⁰⁹

11- Mâ-i Masdariyyeye İşareti

Örnek 1- "و لا تقولوا لما تصف ألسنتكم الكذب، هذا حلال و هذا و حرام" "Yani;" *Dillerinizin yalan olarak vasfettiği şeyler hakkında, "bu helaldir, bu haramdır demeyin"* ayetindeki¹¹⁰ ما burada ma-i masdariyyedir.¹¹¹

Örnek 2- Bakara 236 daki "ما لم تموهن" ayetinde geçen "ما" hakkında mâ-i masdariyye denilmiştir.¹¹²

12- İsmu'l Mevsûle İşareti

Örnek 1- "فما استمتعتم به منهن" ayetindeki¹¹³ "ما" burada mevsûledir.¹¹⁴

Örnek 2- "و لا تقولوا لما تصف ألسنتكم" (ما) ayetindeki¹¹⁵ nın mevsûle olması da caizdir.¹¹⁶

13- Şartlara İşareti

Örnek 1- "فما استمتعتم به منهن فآتوهن أجورهن" ayetindeki¹¹⁷ mevsûle olan "ما" aynı zamanda şartiyye manasına da havidir.¹¹⁸

Örnek 2- "فان تنازعتم فى شئى" ayetindeki¹¹⁹ "ان" çoğunluğa göre şartiyyedir.¹²⁰

¹⁰⁹Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm, a.g.e.*, s. 169.

¹¹⁰Nahl 116.

¹¹¹Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm, a.g.e.*, s. 435.

¹¹²Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm, a.g.e.*, s. 121.

¹¹³Nisâ 24.

¹¹⁴Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm, a.g.e.*, s. 198.

¹¹⁵Nahl 116.

¹¹⁶Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm, a.g.e.*, s. 436.

¹¹⁷Nisâ 24.

¹¹⁸Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm, a.g.e.*, s. 198.

¹¹⁹Nisâ 59.

¹²⁰Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm, a.g.e.*, s. 241.

14- İzafetlere İşareti

Örnek 1- "فلا يقربوا المسجد الحرام بعد عامهم هذا" ayetindeki¹²¹

بعد kelimesi عامهم kelimesine muzaftır.¹²²

15- Zaidlere İşareti

Örnek 1- "و انفقوا في سبيل الله و لا تلقوا بأيديكم الى التهلكة" *Allah yolunda infak ediniz. Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayınız.*¹²³ Sıddık Hasan Han bu ayetin tefsirini yaparken; " و الباء في قوله "بأيديكم" "زائدة ومثله" ألم يعلم بأن الله " و الباء في قوله "بأيديكم" lafzında ki "الباء" be'nin zâid olduğunu belirtmiş zaid olduğunu iddia ettiği başka bir ayetle de istişhadta bulunmuştur.¹²⁴

15- Fâ-i Takibiyye İşareti

" فاقاتلوكم " da " فاقاتلوكم " ayetindeki¹²⁵ geçen " فاقاتلوكم " da " فاقاتلوكم " takibiyyedir.¹²⁶

16- Min el-Beyâniyye

" ما طاب لكم من النساء " ayetindeki¹²⁷ "min" bir kavle göre beyaniyyedir.¹²⁸

SONUÇ

Sıddık Hasan Han (1248/1832-1307/1890) yılları arasında Hindistan'da yaşamıştır. Yaşadığı dönem Hindistandaki sosyal çalkantıların doruğa ulaştığı bir dönem olup İngiliz işgaline karşı müslümanların baş kaldırarak kurtuluş savaşını başlattıkları günlere rastgelir. Sıddık Hasan Han'ın yaşadığı dönem Şah Veliyullah Dehlevî'nin başlatıp önderlik ettiği daha sonra çocuklarının sürdürdüğü ilmi hareketin devamı olarak görülebilir. Bu dönemde daha çok Kur'ân ve hadis ilminin revaç bulduğu Kur'ân'ın önce Farsça ile Urduca'ya tercümeleri ardından çeşitli tefsirlerinin te'lif edildiği görülmektedir.

¹²¹Tevbe 28.

¹²²Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm, a.g.e.*, s. 401.

¹²³Bakara 195.

¹²⁴Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm, a.g.e.*, s. 56.

¹²⁵Nisâ 90.

¹²⁶Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm, a.g.e.*, s. 250.

¹²⁷Nisâ 3.

¹²⁸Sıddık Hasan Han, *Neylu'l-Merâm, a.g.e.*, s. 153.

Sıddık Hasan Han yazdığı eserlerin ve konularının çeşitliliği çok zengindir. İslamın her sahasında 74'ü Arapça, 45'i Farsça ve 103'ü Urduca olmak üzere 222 adet eser yazmış olup, bunların içerisinde 25 adeti henüz neşredilmemiştir. Fakat Sıddık Hasan Han bu eserlerinde umumiyetle eslafın asar ve akvalini nakilden başka büyük dirayet ve düşünce örneği göstermemiştir. eserleri içerisinde Türkçe'ye kazandırılmış olan *el-İklid* adı usul kitabı olup, bu eser "*Mezheplerin Doğuşu*" adlı kitap içinde yayınlanmıştır.

Sıddık Hasan Han'ın kaleme almış olduğu eser ve Bhopal Emiri sıfatıyla yapmış olduğu hizmetler ilim dünyasına ve özellikle Arap Edebiyatına katkı adına büyük önem arz etmektedir. Sıddık Hasan Han'da bu sahada vukufiyetini Arap dili ile te'lif ettiği yüzlerce eseriyle ortaya koymuştur. Tefsirinde ayetlerin izah ve anlaşılmasında sarf ve nahiv ilimlerinden yararlanmış kelimelerin değişik durumlara göre kazandığı mânayı ve vezinleri ile kaide ve prensiplerini yer yer zikir ve beyan etmiştir. Bunun yanı sıra bir ayetin irab'ı ile ilgili farklı görüşleri kaydederken bazen onlardan birini diğerine tercih ettiği de olur.

Sarf ilmiyle ilgili olarak bazen bazı kelimelerin müfret ve cemilerini vermiş, bazen bazı fiillerin mazi, muzari ve mastarını vermiş ve bazen de kelimelerin veznine işaret etmiştir. Nahv ilmiyle ilgili olarak; irabla ilgili izahlara girmiş, zamirlerin merciine işaret etmiş, istisnalara işaret etmiş, haziflere işaret etmiş, cümlede bulunan bazı gramer öğeleri üzerinde durmuş onları hem izah etmiş ham de örneklendirmiştir. Bunlardan bazıları: mübteda ve habere işaret etmesi, istifhamlara işaret etmesi, zarflara işareti, atıflara işareti, hallere işareti, bedellere işareti, sıfatlara işareti, atf-ı beyana işareti ve temyizlere işareti şeklinde sıralanabilir.

ABSTRACT

In this study, Bhopal Emeer and commentator on the Qur'an Sıddık Hasan Khan's historical life and his situation in the Arabic Language and Literature and his influence for after him has been discussed.

